

ПРИЕМНА ГРИЖА ЗА ДЕЦА СЪС СПЕЦИАЛНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОТРЕБНОСТИ (Поглед на социални работници и студенти педагози)

Д-р Вяра Цветанова

Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград

Резюме. Статията представя резултати от проведено анкетно проучване сред социални работници и студенти педагози относно социалната услуга „приемно семейство“ и проблемите на приемните родители при грижа за деца със специални образователни потребности. Пределно ясно е, че готови рецепти за адекватна и актуална социална грижа за тези деца няма. Акцентите в изследването са насочени към подготовката и условията за осъществяване на приемната грижа, разгледана като алтернативна и с висок коефициент на полезност за децата със специални потребности. Очертани са няколко основни проблема на взаимодействието „приемни родители – деца“, както и варианти за решения.

Ключови думи: деинституционализация; приемна грижа; приемно семейство; деца със специални образователни потребности; алтернативни грижи за деца

Към алтернативните грижи за децата в риск в България

Съвременните обществени тенденции в социалната сфера наложиха фундаментална промяна в разбирането за грижите за деца в риск с фокус благополучието им в реална семейна или близка до семейната среда. Конкретно в българските условия промяната бе продиктувана от поредица негативни реалности по отглеждане на децата в институциите, както и провокирана от сериозен международен отзвук и оценки на дейностите в тях. Тези обстоятелства инициираха процеса на деинституционализация на грижите за деца, както и появата на многообразие от форми за алтернативна грижа в съответствие с изискванията за зачитането на детските права. Закрилата и грижата за децата в риск днес се основава на друг тип законодателна материя, регламентираща организацията, съдържанието и изискванията към нововъзникналите специализирани социални формати за отглеждане на тези деца. Върху основата на обнародването през 2000 г. на Закона за закрила на детето, последван от нормативните актове за ви-

дове социални услуги и възможностите за прилагането им, на наредбите и методики за алтернативни грижи, на Визията за деинституционализация на децата в Република България и на плана ѝ за действие, на отделите по закрила на детето функционално стана възможно извеждане на децата от големите институции и замяната на грижата в тях с алтернативни варианти. Международният опит по прилагане на алтернативни грижи предложи базата, върху която се изгради български модел за деинституционализация на грижата за деца.

Според Закона на социалните услуги, глава втора, профилирането на алтернативните варианти ги очертава като общодостъпни и специализирани, а основните им функции в чл. 13 са „превантивни, подкрепящи, възстановителни“ и се прилагат съобразно нуждите на потребителите¹⁾. Изследователи на процеса, като Петрова-Димитрова (2009) ги диференцират в две направления – „услуги в подкрепа на семейството“ и „услуги, заместващи семейството“²⁾.

Обхванат мониторинг на Държавната агенция за закрила на детето през 2004 г. и 2006 г. на състоянието на институциите за деца и апела на професионалистите в социалната сфера за „превенцията на рисковете от изоставяне, ранна интервенция и подкрепа на семейството“ (Zhecheva 2019, 262) очертават, че промените в социалната сфера, без включване и развитие на алтернативни грижи, би било социална химера. Позитивен световен и европейски опит при замяната на институционална закрила (Dzhordzh & Audenhovan 2004; Borisova 2001) с такава в семейство или в малък социален център позволи да се мисли, че е възможно обезпечаване на детското право на пълноценен живот и личностно развитие „в среда, като алтернатива на семейната или като нейно допълване“ (Kovachka 2019, 269) за определен период от време. Още повече че трансформацията на грижи за деца в страната ни цели изменение на доминиращата философия спрямо детската закрила – замяна на големи домове с алтернативи, включително с грижа в приемно семейство (Zhecheva 2020, 7).

В план на алтернативните грижи за децата в риск се реализират и редица социални проекти, като по същество се дава шанс за разгръщане и на социалното явление „приемна грижа“ в български условия. Един от проектите – „Приеми ме 2015“ насочва вниманието към създаването на областни центрове по приемна грижа, активно работещи по прилагане на услугата в партньорство с отделите за закрила на детето³⁾.

Ангажираност към проблемите на децата в риск и алтернативните форми за тяхното отглеждане може да се види на няколко равнища: 1) макроравнище – законодателна рамка за алтернативни грижи; министерства, агенции и експертни групи към тях, регулиращи политиките за ограничаване/недопускане на живот в риск за децата, както и трайна институционализация; неправителствени организации и асоциации; общество; 2) мезоравнище – отдели по закрила на детето и областни екипи по приемна грижа в общините с отговор-

ности по координиране, контролиране, подкрепа на субектите за качествено прилагане на грижата на локално ниво; общностната мрежа от приемни родители; 3) микроравнище – приемно семейство; биологично семейство; приятелска и роднинска мрежа, касаеща грижата за деца.

Дейността свързаност на очертаните равнища е от съществено значение за гарантиране качествено прилагане на алтернативните грижи за децата. От една страна, с оглед недопускане институционализиране на децата и респективно възникващите институционални последици върху тяхното лично-стно формиране и последващо социално адаптиране. От друга – в търсене на възможности за усъвършенстване на практическото реализиране на заместващите институционални социални услуги и внедряване на алтернативните услуги, каквато е приемната грижа.

Приемната грижа като социално явление и модел на временна семейна среда

Практиката по приемане за отглеждане на чуждо дете човешкото общество познава от древността, предимно в неформален аспект – като споделяна грижа в границите на родствениите свързаности или в приятелските групи. Причините за възникването ѝ във времето са разнообразни – природни и социални бедствия, икономически трудности, войни, смърт на родители, преселения на хора, целенасочено изоставяне на деца и др. В резултат на тези природни и социални явления през вековете общността на деца без родителска грижа е съществувала и е било нужно оцеляването ѝ. В исторически план, формалната грижа за деца има значително по-кратка история и се свързва с влиянието на институционални структури, с нормативната ѝ регулация, с възникване на юридически отношения „между приемните родители, от една страна, и държавата или неправителствена организация, от друга“ (Dzhordzh & Audenhovan 2004, 11).

В световен мащаб развитието на приемната грижа има датировка, различна от българската, особено що касае формалната грижа. В Европа, Франция например я прилага нерегулирано от държавата „от 1119 година“, а „няколко века по-късно Винсент Пол институционализира тази услуга и въвежда платената приемна грижа“ (Todorova 2013, 136). В първата половина на XVIII век Полша инициира „настаняването на безнадзорни деца... в домове на приемни майки“, а в края на XIX век „с кралски указ Унгария задължава общностите, съдебните органи, религиозните и други благотворителни организации и институции, както и заможни фермери, да се грижат за децата в риск“ (Todorova 2013, 136). Във Великобритания, в края на XIX век, Обществото за бездомници и скитници „организирано приемни грижи за децата“, а Северна Ирландия правно обосновава този тип закрила въз основа на Закона за децата и младите хора от 1950 година (MakNali, Reynolds, Simans, Seydzh, Skeys & Toal

2014, 18, 19). В Австрия, Виенският модел за квалифицирана приемна грижа (1979 г.) успешно прилага системния подход към семейството и детето, като моделът получава и международна известност, а на него се базира голям европейски проект – „Пепеляшка“⁽⁴⁾. Канада приема законодателство, насочено към детска закрила, през XIX век и дава базата на приемната грижа „като основна форма на грижа“ извън техните семейства (Dzhordzh & Audenhovan 2004, 62). Показателно за САЩ е активността на организации на доброволчески принцип, които реализират неформална приемна грижа, докато формалната се свързва с въвеждането ѝ през втората половина на XX век (Bogdanova 2009, 228).

В България за въвеждането на приемна грижа от формален тип се правят неколкостепенни постъпки през XX век под влияние на доброволчески организации и с навлизането в страната ни на чуждестранни благотворителни фондации (Borisova 2007; Angelova 2011). Войните и бежанските вълни в началото на века подтикват женски дружества да намерят алтернативни решения в полза на децата, останали сираци в резултат на военните конфликти. До средата на миналото столетие активно работи за подрастващите и Съюзът за закрила на децата (за благоденствието им, за намаляване на детската смъртност, за работа с майките). Няколко години преди Втората световна война се прави опит да се предприеме държавно регулирано настаняване на приемни деца в избрани семейства в София. Този опит е кратковременен, но показателен, че във фокуса на активността на няколко институции са поставени най-вече интересът и закрилата на детето (Angelova 2011). След период на преустановяване на приемния процес за няколко десетилетия, през който се налага като действаща институционалната детска грижа, заедно с политическите промени след 1989 г. се възобновява идеята за приемничеството, макар и с бавни темпове. Намеренията за замяна на институционалната философия с алтернативи в социалната закрила отново навлизат в страната ни благодарение на извъннационални организации⁽⁵⁾. С началото на новия век ориентацията е към изработване на правни основи на закрилата, включително на приемната грижа. Структурират се основни институционални органи, свързани с политиката на държавата по отношение детската закрила (агенциите за закрила на детето и за социално подпомагане, отдели за закрила на детето). Като част от социалните реформи, приемната грижа е обществено популяризирана за набиране на кандидати, особено що касае до формата ѝ – професионално приемно семейство.

В ежегодния си доклад „Бележник 2020“, касаещ успеха на държавата в различни направления (благоденствие на децата, закрила от насилие, здраве, образование, алтернативни грижи, правосъдие), от НДМ посочват, че приемните семейства „са силно демотивирани от липсата на подкрепа в посока уважение на труда и всеотдайността“⁽⁶⁾ им, и всъщност броят им намалява. Сред причините, които се извеждат, е и фактът, че социалната услуга се издържа

предимно от дейност по проекти, в резултат на което се снижава мотивацията и сред приемните семейства, и сред специалистите, пряко ангажирани с прилагането ѝ.

Въпреки това, в контекста на деинституционализацията приемната грижа дава модел на доброволна временна семейна среда за деца от институции или от рискови семейства. Чуждестранни и български изследователи я определят като: успешна институционална алтернатива, с основни принципи на хуманност и системност (Borisova 2006); микросреда с подходящи условия за детска грижа (Nunev 2003); основен начин за настаняване на деца в семейна среда (Tobarn 2008); доминирана от екипна работа между всички субекти (Oldgeyt 2008); среда, чието главно предимство е, че е семейна, въпреки специалната форма на съжителство и временния ѝ характер (Georgieva 2004; Viyman 2009); „споделена грижа – между родното, приемното семейство и общността“ (Petrova 2015, 12). От нормативна гледна точка, Законът за закрила на детето дефинира приемната грижа като „мярка за закрила на детето“, свързана с „отглеждане и възпитание в семейна среда на дете, което е настанено в семейство на роднини или близки или приемно семейство“, а приемното семейство – „двама съпрузи или отделно лице, при което се настанява дете за отглеждане съгласно договор“⁷⁾. Лица, грижещи се за приемни деца, независимо от възрастта, пола, вероизповеданието на детето и др., нямат родителски права над него. Първостепенните участници в приемния процес са: приемните родители; приемното дете; биологичните родители; други деца на двете семейства; социалните работници, водещи случая на детето и на приемащите го лица; роднини на семействата. На второ място, роля за цялостното реализиране на грижата имат: социалната общност от действащи приемни родители на територията на съответното населено място; специалисти, работещи със семействата и с приемните деца (лекари, юристи, психолози, специални педагози); обществеността. В прагматична светлина, приемното семейство, като социална структура с подкрепящи (и възпитателни) функции за деца и семействата им, има един междинен статус, балансирайки между рожденото семейство и наредко – семейството, което ще осинови детето (Borisova 2001, 35, 36), при невъзможност за реинтеграцията му.

Важен акцент при прилагане на приемната грижа са социализационни проблеми на приемните деца, както на такива в норма, така и на деца със специални образователни потребности, респективно необходимостта от професионализирането ѝ в търсене на решение за най-подходящо семейство за конкретното дете. Практиката по обучение на приемни родители визира, че надграждането на базовите им педагогически компетентности позволява немалко компенсиране на емоционални, социални, познавателни проблеми на децата. В съответствие с нормативните изисквания за протичане на приемния процес социалната система започна квалифициране на приемащите семей-

ства. Тези административно-практически стъпки ориентират социалната ни система и към диференциране на групи деца с приоритетно настаняване при професионални приемни семейства – новородени; деца, при които е установен тормоз и насилие; деца с различни увреждания⁸⁾. Стана възможно да се отговори по-адекватно на нарастващата необходимост от справяне на приемните семейства с „все по-честите случаи на приемни деца със специални нужди“, на деца „с емоционални проблеми и трудности в социалното общуване“ (Dzhordzh & Audenhovan 2004, 110). Още повече че главната задача не се изразява в поемането на функции на биологичните родители, по-скоро се определят от специалистите като „педагогически помощници – хора, на които детето може да се довери“ (Viyman 2009, 103), семейна среда, в която детето е обгрижвано съобразно специфичните му потребности с професионална опитност. Професионализацията има връзка и с ограничаване проявите на социално-педагогически риск за различни групи, включително деца със специални образователни потребности⁹⁾. Изследователи включват в това понятие голям диапазон от нарушения – сензорни, аутизъм, хиперактивност, физически увреждания, умствена изостаналост, емоционални и поведенчески отклонения и др., като акцентът пада върху „образователните нужди на детето и педагогическия аспект на въздействие“¹⁰⁾. Във връзка с необходимостта от професионализация в отговор на потребности на приемни деца със и без увреждания, разработването на национално представена обучителна програма повиши компетенциите на приемащите родители. Основната цел на програмата е осигуряване на общ подход и качество на кандидатстващите субекти за приемни семейства.

Социални работници и студенти педагози за приемната грижа за деца със специални образователни потребности

Процесът на приемна грижа за деца в риск все още „води“ със себе си поредица от проблеми и неопределености по отношение и на трите фактора – законодателна уредба, приемни родители, деца в риск. Спецификата на тези проблеми е още по-съществена, когато факторът „деца в риск“ се отнася за деца със специални образователни потребности. Предвид тези обстоятелства, целта на настоящото изследване е ориентирана към очертаване проблемите на приемните родители при грижа за дете със специални образователни потребности. Реализирането на целта предполага и отговор на питането: какво провокира съществуването на затруднения при действителното реализиране на приемния процес, въпреки наличието на базова и надграждаща обучителна програма и съдействие от страна на социалната система?

Изследователските търсения в статията са свързани с: 1) обучение на приемния родител (професионализация); 2) психологопедагогическа подкрепа от страна на социалната система; 3) проблеми, свързани с приобщаване на де-

тето със специални образователни потребности към образователната среда; 4) проблеми относно поведението на детето в приемното семейство; 5) проблеми с медицинската компетентност на приемните родители; 6) проблеми, свързани със социалния образ на приемните родители.

За целите на проучването са конструирани 2 авторски анкетни карти, предложени на 8 социални работници и на 47 студенти от IV курс от специалностите „Социална педагогика“ и „Специална педагогика“ на ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград. Позицията на социалните работници, работещи в сферата на приемната грижа в четири общини (Кресна, Благоевград, Дупница, Радомир) в областите Благоевград, Кюстендил и Перник, е възможност да се очертаят от практическа гледна точка съществуващите затруднения при отглеждане на деца със специални образователни потребности. Погледът на студентите педагози дава информация за обществените нагласи и отношение към приемното семейство – изискванията към него и възможностите му за актуални действия.

Емпиричното проучване е проведено през месец ноември 2020 г. Повечето от формулираните 27 въпроса в анкетната карта за социални работници са с множествен избор. Структурирани са в няколко части: демографски данни за приемните семейства; нагласи към доброволно/професионално приемно родителство и профила на дете, за което декларират, че могат да се грижат; мотивация за приемна грижа за деца с увреждания и възможни затруднения, за които приемащите семейства търсят подкрепа от социалната система. Анкетната карта за студенти е редуцирана до 10 въпроса, но в същината си уподобяващи смисъла на въпросите за експерти. Мнението на студенти по „Социална педагогика“ и по „Специална педагогика“ допълва експертната позиция, като визира и професионални намерения на бъдещите специалисти в областта на социалната грижа за деца.

Резултатите от проведеното анкетно проучване очертават няколко основни проблема, специфични за грижата за деца със специални образователни потребности и възможности.

1. Обучение на приемния родител (професионализация)

Резултатите сочат липса на конкретни компетенции на приемния родител, за да реагира практически и да приложи необходимия тип грижа съобразно нуждите на съответното дете. Близко 88% от социалните работници заявяват, че обучението на приемните родители на деца с увреждания е свързано най-вече с теоретични знания. 100% от специалистите смятат, че провежданите обучителни сесии позволяват придобиването предимно на общи знания за видовете увреждания, за възпитанието и за отговорността, която поемат. За трудностите пред приемните семейства при действителното настаняване на детето обаче подготовката е недостатъчна. За това говорят и данните, получени от 75% от отговорилите социални работници, според които приемащите семейства заявя-

ват желание за надграждане във времето на обучението за деца с увреждания. В практически план, семействата имат необходимост да формират умения за подходящи действия при извънредни ситуации с приемното дете, за поведенчески проблеми, нуждаят се и от повече медицински познания.

В този контекст, първо трябва да се спомене, че за регламентиране свързаността на обучението с практическото осъществяване на грижата, липсата на единен стандарт за обучението¹¹⁾ генерира трудности при приемния процес. Въпреки наличието на национална програма за обучение, то е съобразено с регионалните етнокултурни общностни специфики, с профилите на приемните родители и на приемните деца, с професионалния капацитет на социалните структури и специалисти в конкретните общини, извършващи обучението. Т.е. общото се адаптира към частното, възпроизвеждайки множество различни модели на обучение. Това прави трудно управлението на качеството на приемния процес, включително професионализирането. Още повече че последното е в зависимост и от квалификацията на самите обучители. За нуждата от единен национален стандарт за обучение се обявяват от Националната асоциация за приемна грижа¹²⁾. Смята се, че с въвеждането и на методика към него, по-ясно ще се установят „функциите на всички страни, ангажирани с предоставянето на услугата... отделите „Закрила на детето“... областните екипи по приемна грижа, приемните родители“¹³⁾. За специалистите в тази област регионалните специфики на алтернативната услуга са важни, но стандартът за професионална подготовка би помогнал за качеството ѝ. Това е и крачка към яснота при набиране, професионализиране и възможност за незаличаване на приемни семейства като такива.

Второ, практическата страна на обучението е за сметка на теоретизирането му. Кратка справка с действащата програма за обучение в частта за професионализиране¹⁴⁾ показва, че специализиращите модули за приемни родители са свързани с подготовката им за ранно и предучилищно детство, пубертет, юношество в рамките на 16 часа. Като надграждащ обучителен елемент, модулет за приемна грижа за дете с увреждане е разчетен да даде знания и умения в продължение на 8 часа чрез дискусии, казуси, личен опит, видеоматериали. От съдържанието на програмата става ясно, че практически елементи под формата на преки наблюдения върху деца, срещи с тях или с родителите им липсват. Съдържанието на посочените модули не е достатъчно като време-траене, не внася достатъчно практически знания за специфики при настаняването на деца със специални образователни потребности.

2. Психолого-педагогическата подкрепа от страна на социалната система

В психологически аспект, експертната оценка откроява сериозна личностна неувереност у родителите за справяне с грижата и възпитанието на деца с увреждания. Отново може да се посочи като една от причините

недостатъчно операционализиране на професионализиращото обучение, т.е. преобладаващият дял на теоретични знания по-скоро потенцира персонална нерешителност и снижава качество с грижа за деца с увреждания. За нуждата от допълнителни практически знания за приемащите родители за възпитателни подходи, кризисни моменти и поведенчески проблеми при деца с увреждания се обявяват 100% от анкетираните специалисти. Според тях психолого-педагогическата подкрепа за родителите от страна на социалната система е недостатъчна, срещите на приемни семейства за обмяна на опит не са чести. Всъщност тези две условия са сред важните за качество на грижата – „подкрепата за приемното семейство е ключов фактор за ефективно предоставяне на приемна грижа“ (Gospodinova 2015, 42). За приемните родители, според 88% от респондентите, тя се изразява в консултации на родителя и на детето с психолог от социален център или от отдела за закрила на детето. При нужда се правят и беседи със социален работник (водещ случая на приемното семейство/на приемното дете) за допълнително мотивиране.

Личният педагогически опит, като важно, но не задължително условие за временна грижа, се оказва недостатъчен за мотивация за приемане на деца със специални образователни потребности. Тежест има страхът на родителите от психическо и физическо несправяне след настаняването на дете, по данни от 88% от социалните работници. В случая, малкото на брой приемни родители на деца със специални образователни потребности – 7 от 56 действащи професионални приемни семейства на територията на изследваните общини, са показателни за негативните нагласи на приемните семейства за такава социална мисия. Показателно е и че при кандидатстване обикновено семействата дават заявка, че могат да полагат грижа за напълно здрави деца (според 100% от социалните работници) или за такива с леки увреждания (според 62% от респондентите). За деца с тежки увреждания кандидатите за приемни семейства не изразяват воля, че биха се справили с грижата.

Затруднения, основани на сблъсъка между очаквания и реалност за приемния родител, също има. Въпреки че при предварителното проучване на кандидатите специалистите установяват нагласи, мотиви, ориентация към профил на дете, действителните проблеми на приемното дете често стават явни при самото настаняване. Това провокира страхове и дори желание за отказ от грижата. 100% от експертите са категорични, че водещите мотиви за кандидатстване са свързани с желание да се помогне на дете и да се осигури трудова заетост. Според 62% от социалните работници второстепенни мотиви са вече пораснали биологични деца, които не съжителстват с кандидатите, и самочувствие за възпитателен опит. Настаняването на детето обаче очертава реалната социалнопедагогическа ситуация, в която предварителната подготовка на родителя за този тип грижа е недостатъчна.

3. Проблеми, свързани с приобщаване на детето към образователната среда

В социалнопедагогически аспект, процесът на приобщаване на детето към образователната среда е затруднен поради спецификите на различните увреждания, според 63% от социалните работници. За 50% от тях приобщаването е бавно поради трудно приемане на детето от страна на групата или училищния клас. Така, нерядко формалната група и/или приятелските субгрупи го ситуират в положение на социална и образователна „невидимост“ или на социалнопедагогическо преекспониране на проблемите му. Подобни групови негативни санкции формират усещане у приемните родители за недостатъчна свързаност и за трудно взаимодействие между социалната и образователната система в полза на субектите в приемната грижа. Показателни са и констатациите в доклад за националната политика на България (2014) относно децата с увреждания, който е категоричен в няколко посоки: недостъпна среда; „на приобщаващото образование липсват необходимите гаранции, за да бъде ефективно и достъпно за всички деца с увреждания; социалните услуги не са пригодени спрямо специалните потребности на тези деца“⁽¹⁵⁾. Отчита се и недостиг на кадров ресурс с нужната квалификация, както и фактът, че децата трудно достигат до специалистите, за да бъдат консултирани, подкрепени. Мнението е, че деинституционализацията, като процес, върви с бавни темпове, с несъответстващи по отношение на децата с увреждания прилагани мерки за закрила и грижа.

В този контекст, важни проблеми, свързани с формалната институционална среда, са „отношението учител – ученик“ и „функциите на учителя“ в приобщаващия процес. Реално, „цялостната педагогическа дейност на учителя“ е необходимо да се ориентира „към преодоляване на онези настроения, които водят до отчуждение, до неприемане на определени деца и ученици, до пренебрегване на потребностите им“ (Terziyska 2019, 105, 106). По отношение неформалните групови структури, каквито са приятелските в рамките на образователната институция, демонстрирането от учителя на положителни поведенчески модели при взаимодействията спомага за формиране на различна визия при контактите ученик – ученик, ученик – учител, училище – родители. Защото от ефективното сътрудничество зависи „осъществяването на необходимата подкрепа в процеса на приобщаването“ (Terziyska 2019, 108) в посочените диади, включително и чрез локалната общност.

4. Проблеми, свързани с поведението на детето в приемното семейство

Специфики в поведението на приемното дете със специални образователни потребности пораждаат сериозни адаптационни затруднения и в диадата „приеман родител – приемно дете“. Според 88% от социалните работници най-често приемните родители се обръщат за помощ във връзка с проблемно

поведение на децата. Близко 63% от респондентите са на мнение, че на второ място тревоги създава здравословното състояние на детето. Родителите изискват активно съдействие за: „подкрепа за справяне с трудно поведение“, „проблеми на деца в тийнейджърска възраст“, „бягства“, „инциденти“, „подкрепа при криза“, „проблеми в образователното им развитие“, „проблемно поведение, както и здравословно състояние¹⁶⁾. Прагматичната страна на приемничеството подсказва, че важно за специализирането на родителите е: развитието на умения за адекватни действия при спешни моменти с детето; яснота за поведенчески изяви във възрастов план; съобразно типа увреждане – възможности за справяне с промените на психоемоционално и на социално ниво. Операционализирането на тези изисквания е затруднено, с оглед посочените по-горе недостатъци в обучителния процес и провеждането му, но и във връзка със слабостите на социалната система – малко човешки ресурс, ниско заплащане на социалните работници, професионално изхабяване, практиката трудно предизвиква промени в системата и др.

5. Проблеми, свързани с медицинската компетентност на приемните родители

Медицинският аспект в проблемния комплекс е съществен за възникване на препятствия за приемна грижа. Недостатъчна информираност за различни увреждания при деца, за възможни решения при извънредни здравни ситуации често се свързва с отказ от такава грижа от приемни семейства. Мнението на социалните работници е, че обучението не е изчерпателно като практико-приложни знания и за ежедневните здравни грижи за детето. Според 67% от анкетираните специалисти малкото медицински познания за конкретното заболяване води до отдръпване от социалната услуга. Още повече че от страна на социалната система подкрепата за приемните родители, свързана със здравето на детето, е слабо застъпена. Всъщност готовността на хората е по-голяма за отглеждане на деца от друг етнос, но не и на деца с увреждания, сочи Национално проучване на нагласите към услугата „приемна грижа“ (2017). Сред причините са: липса на специфични битови условия, на медицински лица в близост до дома на приемните родители и др. Показателен е изводът, че „по отношение на децата с увреждания или поведенчески трудности съществуващата форма на приемна грижа у нас най-вероятно няма да може да отговори на техните потребности“. Това се потвърждава и от настоящото изследване, в което 100% от експертите заявят, че при съпоставяне увереността на кандидатите спрямо грижа за деца от ромски етнос и за деца извън норма нагласата е в полза на първите.

Паралелно с посочените проблемни страни застава тревожно екзистенциално питане за приемните родители: „Какво е бъдещето на детето при навършване на пълнолетие?“. Липсата на яснота за статута му след тази възраст, евентуални здравословни усложнения и съпътстващи ги интервенции,

отговорността при летален изход са предпоставки за нежелание за грижа за приемни деца със специални образователни потребности.

6. Проблеми, свързани със социалния образ на приемните родители

Поставяйки проблематиката за приемното родителство в полето на обществените нагласи, мнението на студенти по „Социална педагогика“ и по „Специална педагогика“ извежда определени специфики в социалния образ на приемния родител. Близко 79% от анкетираните 47 студенти определят желанието да се помогне на дете в риск, като водещ мотив за ангажиране с приемна грижа. 60% смятат, че липсата на собствени деца е второ по значение за кандидатстване за приемна грижа. В образа на приемния родител 83% от тях виждат човек, който държи на общочовешките ценности, за 77% трябва да е търпелив и уравновесен. Около 40% не отдават значение на образованието на приемните родители.

При съпоставяне на професионалната експертиза с мнението на неспециалистите за проблемността при приемна грижа за деца със специални образователни потребности се подкрепя констатацията за изведените препятстващи условия. 66% от студентите мислят, че липсата на достатъчно информация за различните увреждания и съответстващите им грижи, съпътствана от страха, че няма да изпълнят очакванията на социалната система, са определящи за мотивацията на приемните родители. Опасенията на семействата от психоемоционално и физическо обременяване при ежедневното обгрижване и от недостатъчна социално-здравна помощ за детето половината от младите хора сочат като важни. 57% са на мнение, че приобщаването на детето към образователната среда е трудно поради особености на увреждането, което също отдръпва семействата. Подчертават още като причина и ограничеността на практическия опит на социалните родители, за да се грижат за такова дете.

Тези затруднения, изведени и от студентите педагози, „дирижират“ част от личностните опасения на приемния родител, касаещи разрушаване на социално желателния му образ в две посоки – при несправяне с очакванията на системата за качествено родителство на битийно ниво и като педагогически важен субект в процеса на приобщаване на детето в образователната и социума.

Интересно е, че малка част от студентите, като бъдещите специалисти, биха работили с приемни семейства на деца със специални образователни потребности. Аргументацията им е: „*грижата за дете без увреждане е пол-лека*“, „*работата с деца с увреждания е по-специфична*“, „*не мисля, че грижата за деца с увреждания е за всеки*“, „*трудно е да се грижиш качествено за дете с увреждания*“, „*не зная колко силна мога да бъда, за да се справя с работата с тези деца*“¹⁷⁾. Тези изказвания насочват вниманието към сериозен аспект при прилагането на социалните услуги – тенденция за девалвация на професията на социалния работник. Причини могат да се търсят в: бедност на информацията и в обществото за дейността специфика при работа с деца

със специални образователни потребности; липсата на професионален опит в социалната сфера; слабо финансово обезпечаване и пр. Принципно обезпечаването на помагачите професии се свързва и с професионално прегаряне, водещо до некачествена услуга; лоши работни условия; тип населено място – в по-малките градове „безработицата е сериозен проблем“ и желанието да се работи „в услугите, най-често е просто спасение от житейската безизходна“⁽¹⁸⁾, което води до избор на недостатъчно квалифициран персонал. Така уязвимостта на системата и последиците за субектите в нея се задълбочават⁽¹⁹⁾.

Към оптимизиране на процеса по приемане на деца със специални образователни потребности във временна семейна среда

В рамките на изследването експертното становище очертава положение на особена хибридность между работа и семейство за приемния родител, предполагаща баланс между всички субекти при грижата (социална система, социални работници, приемно дете, биологично семейство на детето, приемно семейство). По отношение на детето – практика, която се прилага към момента, е включването му в допълнителни социални услуги за подпомагане на развитието му (към център за социална рехабилитация и интеграция, Център по обществена подкрепа и др.); осигуряване на допълнителна финансова помощ при нужда. За приемния родител – допълнителни обучителни курсове; интервизия на семейства в местната общност. Преобладаващата позиция на всички респонденти е, че това са пътищата за повишаване желанието за грижа за деца извън норма у приемни семейства.

Могат ли да се преодолеят очертаните трудности и да се очаква позитивно влияние върху нагласите на приемните семейства към обгрижване и възпитание на деца със специални образователни потребности? В съответствие с изискванията за качествена детецентрирана грижа промяната е необходимо да се случи както за социалната система, така и за социалните родители, и за общността, като цяло. Проблемните страни при прилагането ѝ се отразяват в страховете, очакваните и реалните затруднения и следователно в демотивацията на приемните семейства. Тези аспекти подсказват за нуждата от допълнителна трансформация в самата система и като цяло – в поведението на обществените и управленските структури (образователни, социално административни, локални общности, общини по места и др.). За промяна могат да допринесат:

- оптимизиране на ресурсите на социалната система (кадрово, финансово, професионално);
- нормативно регламентирано сътрудничество на отделите за закрила на детето и на областните екипи по приемна грижа с повече специални педагози, ресурсни учители, психолози, лекари и други специалисти в полза на родителите и децата;

- поставяне на сериозен практически фокус на професионализиращото обучение за приемни родители – удължаване на времето за надграждане на знания; реални опознавателни срещи с деца, нуждаещи се от закрила и грижа; включване на професионалните приемни родители като обучители, особено на родители, полагаали/полагащи грижи за дете/деца с увреждания;

- активизиране на съществуващата мрежа от приемни семейства в локалната общност с цел подкрепа и обмяна на практически опит;

- подобряване взаимодействието „социална система – образователна система“ на управленско ниво, както и по отношение на дейността свързаност на педагогическия колектив при приобщаваща работа с деца със специални образователни потребности;

- оптимизиране работата на педагогическите съветници/психолози, ресурсни/специални учители в образователната сфера с приемното/биологичното семейство и със самото дете за приобщаването му;

- посредничество на педагогическите колективи и ученическите съвети с формалните/неформалните групи в образователната среда за недопускане или ограничаване прояви на нетолерантност, отчужденост, дискриминация и др. спрямо деца със специални образователни потребности.

Приемната грижа, като част от алтернативите на институционалната грижа, има немалка роля за благоденствието на децата. С прилагането ѝ са свързани редица проблеми не само за приемните семейства, но и за всички партньори в процеса. И въпреки че крайната цел на този модел за закрила и възпитание на децата (нерядко и на родните им семейства) е децата да бъдат реинтегрирани, за деца със специални образователни потребности, деинституционализирани или изведени от рискова семейна среда, все още е труден въпросът за намирането на подходяща заместваща семейна среда.

БЕЛЕЖКИ

1. Закон за социалните услуги, Обн. ДВ. бр.24 от 22 Март 2019., изм. и доп. ДВ. бр.71 от 11 август 2020 г. (ЗСУ).
2. Петрова-Димитрова, Н. (2009). Развитие на алтернативни услуги, включително приемна грижа в контекста на реформата на системата за закрила на децата – опитът на България. <http://nmd.bg/wp-content/uploads/2013/12/Развитие-на-алтернативни-услуги-за-деца.pdf>
3. Национална оценка за функционирането на системата и на ситуацията по отношение на защитата и грижата за деца, лишени от родителски грижи, в Република България. Фондация ПУЛС. Проект ELFO – Овластяване на настойници, законни представители и приемни семейства на деца, лишени от родителска грижа, срещу насилието чрез правата на детето.

4. Виенският модел за квалифицирана приемна грижа е разработен от д-р Елизабет Лутер, като целта му е „чрез транснационалната съвместна работа на 15 организации от 5 страни членки на ЕС да се създаде общ стандарт за квалифицирана, професионална работа в сферата на приемната грижа.“ <https://www.pokrov.foundation/виенски-модел-за-квалифицирана-прием/>
5. Приемната грижа – да поправиш детството. Фондация „За нашите деца“. Проект „Семейство за всяко дете“. Обучителна книжка.
6. Бележник 2020. Какъв е средният успех на държавата в грижата за децата? Национална мрежа за децата. <https://nmd.bg/wp-content/uploads/2013/08/%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%BA-2020.pdf>
7. Закон за закрила на детето, Обн. ДВ. бр.48 от 13 Юни 2000 г., изм. и доп. ДВ. бр. 99 от 20 ноември 2020 г. (ЗЗД).
8. Наредба за условията и реда за кандидатстване, подбор и утвърждаване на приемни семейства и настаняване на деца в тях. Обн. ДВ. бр.100 от 12 декември 2006 г., доп. ДВ. бр. 38 от 10 май 2019 г.
9. Кривирадева, Б., Т. Захарук, И. Прокоп, Й. Първанова, П. Прокоп. (2012). Работа с деца в риск. file:///C:/Users/user/Downloads/RDR_Kriviradeva.pdf
10. Иванова, А., Иванова, Г., Денева, К. Ролята на информационните технологии в интегрирането на децата със специални образователни потребности и специфични обучителни трудности. http://logoland-bg.com/wp-content/uploads/2015/06/SOP_and_IT.pdf
11. Програма за обучение на приемни родители е разработена от екипи на Института по социални дейности и практики (ИСДП) и Международната социална служба (МСС) с участието на водещи експерти в областта на реформата на детското благосъстояние. Според екипа „Основният проблем за нашата страна е липсата на стандарти/изисквания за самите професии, които биха могли да бъдат основа и за изисквания/стандарти в обучението.“ http://napg.eu/language/bg/uploads/files/useful__1/1ddcd043ca1662c5ffb14a9551fb7425.pdf
12. Позиция на Националната асоциация за приемна грижа. <https://nmd.bg/miroslav-dolaptchiev-oshte-ne-e-yasno-kakvo-shte-stane-s-priemnata-grizha-ot-yanuari-2021/>
13. Приемната грижа е без алтернатива и се работи за нейното бъдеще. Работни срещи по проекта „Приеми ме 2015“ фокусираха и ролята на приемните родители при осиновяванията, 15.10.2020г. <https://asp.government.bg/bg/novini-i-akcenti-asp/priemnata-grizha-e-bez-alternativa-i-se-raboti-zaneynoto-badeshte-rabotni-sreshti-po-proekta-priemi-me-2015-fokusiraha-i-rolyata-na-priemnite-roditeli-pri-osinovyavaniyata>
14. В програмата за обучение на кандидати за приемни родители, шести модул – „Професионализация“, съдържа три специализиращи модула.
15. Доклад за България във връзка с проучване на политиките на държавите членки за децата с увреждания, 2014. ЕП. ЕС, Брюксел. <https://www.europarl>

europa.eu/RegData/etudes/STUD/2014/519196/IPOL_STU(2014)519196_BG.pdf

- [illegible]

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелова, М., 2011. Грижа, наблюдение, контрол – първи опит за нас-
таняване на сираци в приемни семейства в България (1936 – 1938).
В: *Балканистичен форум*, 1, 89 – 97.
- Богданова, М., 2009. *Изоставянето на деца – превенция и алтернати-
ви*. София: Авангард Прима.
- Борисова, М., 2007. *Приемната грижа в кадър и в перспектива*.
София: Авангард Прима.
- Борисова, В., 2006. Приемната грижа – алтернатива за децата в
риск (с. 415 – 419). В: *Подготовката на учители и социални
педагози в навечерието на европейската интеграция*. София:
Веда-Словена – ЖГ.
- Борисова, В., 2001. Социално-педагогическа помощ при мотивиране
на приемното семейство. *Обществено възпитание*, 6, 35 – 38.
- Вийман, И., 2009. *Приемни семейства – опит, помощ, перспектива*.
София: фондация Приятели 2006.
- Георгиева, М., 2004. Приемното семейство като алтернатива на нас-
таняването в социално-педагогически интернат. *Педагогика*, 6,
34 – 49.
- Господинова, В., 2015. Представяне на опита и добрите практики в
развитието на приемната грижа за деца с увреждания на ИСДП (с.
42 – 46). В: *Посрещане на детето*. София: ДАЗД.

- Джордж, Ш. & Н. Ауденховън, 2004. *Приемната грижа – участници и взаимодействия*. София: ТВР Принт ООД.
- Жечева, Е., 2019. Българският модел на деинституционализацията на грижата за деца (сс. 258 – 268). В: *Седма международна конференция „Съвременното образование – условия, предизвикателства и перспективи“*. Благоевград: Неофит Рилски.
- Жечева, Е., 2020. *Социалнопедагогическа среда за деинституционализирана грижа за деца в услугите от резидентен тип (оценка, мониторинг, развитие)*. Благоевград: Неофит Рилски
- Ковачка, Ю. (2019). Проявления на парародителска грижа в оценките на педагогическите специалисти (сс. 269 – 275). В: *Седма международна конференция „Съвременното образование – условия, предизвикателства и перспективи“*. Благоевград: Неофит Рилски.
- МакНали, Б., М. Рейнолдс, Ш. Симънс, О. Сейдж, С. Скейтс & А. Тоъл, 2014. *Изследване на процеса на деинституционализация във Великобритания с акцент върху Северна Ирландия*. ЕСФ.
- Нунев, С., 2003. Актуално състояние и възможности за използване на приемното семейство като алтернатива на грижата за деца в институции. *Педагогика*, **8**, 56 – 71.
- Олдгейт, Дж., 2008. Разпадане на семейството (сс.31 – 42). В: М. Дейвис. (съст.). *Антология „Социална работа“*. София: Св. Климент Охридски.
- Петрова, Н., 2015. Приемната грижа като споделена грижа – между родното, приемното семейство и общността (сс. 12 – 4). В: *Посрещане на детето*. София: ДАЗД.
- Терзийска, П., 2019. Приобщаващото образование – проблеми и перспективи (сс. 103 – 109). В: *Съвременното образование – условия, предизвикателства и перспективи*. Благоевград: Неофит Рилски.
- Тобърн, Дж., 2008. Социална работа с деца и семейства (сс. 220 – 232). В: М. Дейвис. (съст.). *Социална работа*. София: Св. Климент Охридски.
- Тодорова, И., 2013. *Детето в родителското, осиновителското, приемното семейство и институционалния дом*. София: Сиела Норма АД.

REFERENCES

- Angelova, M., 2011. Grizha, nablyudenie, kontrol – parvi opit za nastanyavane na siratsi v priemni semeystva v Balgariya (1936 – 1938). V: *Balkanistichen forum*, **1**, 89 – 97.
- Bogdanova, M., 2009. *Izostavyaneto na detsa – preventsia i alternativi*. Sofia: Avangard Prima.

- Borisova, M., 2007. *Priemnata grizha v kadar i v perspektiva*. Sofia: Avangard Prima.
- Borisova, V., 2006). *Priemnata grizha – alternativa za detsata v risk* (pp. 415 – 419). V: *Podgotovkata na uchiteli i sotsialni pedagozi v navecherieto na evropeyskata integratsia*. Sofia: Veda-Slovena -ZhG.
- Borisova, V., 2001. Sotsialno-pedagogicheska pomosht pri motivirane na priemното семеystvo. *Obshtestveno vazpitanie*, **6**, 35 – 38.
- Georgieva, M. 2004. Priemното семеystvo kato alternativa na nastanyavaneto v sotsialno-pedagogicheski internat. *Pedagogy*, **6**, 34-49.
- Gospodinova, V., 2015). Predstavlyane na opita i dobrite praktiki v razvitiето na priemната grizha za detsa s uvrezhdania na ISDP (pp. 42 - 46). V: *Posreshtane na deteto*. Sofia: DAZD.
- Dzhordzh, Sh., N. Audenhovan., 2004. *Priemnata grizha – uchastnitsi i vzaimodeystvia*. Sofia: TVR Print OOD.
- Kovachka, Yu., 2019. Proyavlenia na pararoditelska grizha v otsenkite na pedagogicheskite spetsialisti (pp. 269 - 275). V: *Savremennoto obrazovanie – uslovia, predizvikatelstva i perspektivi*. Blagoevgrad: Neofit Rilski.
- MakNali, B., M. Reynolds, Sh. Simans, O. Seydzh, S. Skeys & A. Toal., 2014. *Izsledvane na protsesa na deinstitutsionalizatsia vav Velikobritania s aksent varhu Severna Irlandia*. ESF.
- Nunev, S., 2003). Aktualno sastoyanie i vazmozhnosti za izpolzване na priemното семеystvo kato alternativa na grizhata za detsa v institutsii. *Pedagogy*, **8**, 56-71.
- Oldgeyt, Dzh., 2008. Razpadane na семеystvoto (pp.31 - 42). V: M. Deyvis. (sast.). *Antologia Sotsialna rabota*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.
- Petrova, N., 2015. *Priemnata grizha kato spodelena grizha – mezhdurodното, priemното семеystvo i obshtnostta* (pp. 12 - 14). V: *Posreshtane na deteto*. Sofia: DAZD.
- Terziyska, P., 2019. Priobshtavashtoto obrazovanie – problemi i perspektivi (pp. 103 - 109). V: *Savremennoto obrazovanie – uslovia, predizvikatelstva i perspektivi*. Blagoevgrad: Neofit Rilski.
- Tobarn, Dzh., 2008. Sotsialna rabota s detsa i семеystva (pp. 220 - 232). V: M. Deyvis. (sast.). *Antologia Sotsialna rabota*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.
- Todorova, I., 2013). *Deteto v roditelskoto, osinovitelskoto, priemното семеystvo i institutsionalnia dom*. Sofia: Siela Norma AD.
- Viyman, I., 2009). *Priemni семеystva – opit, pomosht, perspektiva*. Sofia: Fondatsia Priyateli 2006.
- Zhecheva, E., 2019). Balgarskiyat model na de-institutsionalizatsiyata na grizhata za detsa (pp. 258 - 268). V: *Savremennoto obrazovanie – uslovia, predizvikatelstva i perspektivi*. Blagoevgrad: Neofit Rilski.

Zhecheva, E., 2020). *Sotsialnopedagogicheskа sredа za deinstitutionalizirana grizha za detса v uslugite ot rezidenten tip (otsenka, monitoring, razvitie)*. Blagoevgrad: Neofit Rilski.

FOSTER CARE OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS (OPINIONS OF SOCIAL WORKERS AND STUDENTS-PEDAGOGUES)

Abstract. The results of a survey conducted among social workers and student pedagogues on the social service “foster family”, as well as foster parents’ problems when caring for children with special educational needs are presented in this paper. There are no ready-made formulas for adequate and advanced social care for these children. The study focuses on the implementation of foster care preparation and conditions, considered as an alternative with a high coefficient of convenience for children with special needs. Several main problems of the interaction “foster parents – children” are outlined, as well as options for solutions.

Keywords: deinstitutionalization; foster care; foster family; children with special educational needs; alternative child care

✉ **Dr. Vyara Tsvetanova, Assist. Prof.**

ORCID iD: 0000-0003-4817-570X

Department of Social Pedagogy

Faculty of Pedagogy

South-West University “Neofit Rilski” Blagoevgrad, Bulgaria

E-mail: viara23@swu.bg